

E. SCHUYLER'İN TÜRKİSTAN SEYAHATNÂMESİNDEKİ FOLKLOR UNSURLARI

Metin KARADAĞ*

ÖZET

Orta Asya'daki Türk topluluklarını inceleyen, anlatan çeşitli seyahatnameler mevcuttur. Yerli ve yabancı seyyahlara ait bu eserlerden biri de, Amerikalı diplomat Dr. Euguene Schuyler'e aittir. 1877 yılında türkçeye çevrilen eser, özellikle Rusya Türkistan'ı, Hokand, Buhara ve Hive dolayları hakkında genel bilgiler vermektedir.

Eser, Orta Asya Türklerinin folklorik hayat ve ürünlerini de sergilemesi bakımından önem taşımaktadır.

SUMMARY

The Folkloric Elements of the Book "Turkistan: Notes of Journey in Russian Turkistan..." by Dr. E. Schuyler

We have several books of travel which study and explain social life of different Turkish communities in the Central Asia. Of these books which have been written by Turkish as well as by foreign authors is the one written by Dr. Euguene Schuyler from the USA. The book which was translated into Turkish in 1877 gives detailed information about folkloric life of Turkish peoples living in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara and Hive. The above named book is very important because it studies and exhibits several aspects of customs and traditions of the Turkish communities in the Central Asia.

Seyahatnâmeler, belirli yerlere yapılmış seyahatler hakkında çok çeşitli bilgi koleksiyonlarını ihtiva eden eserlerdir. Özellikle teknolojik gelişmelerin ortaya çıkışından önce yazılmış seyahatnâmeler; tarihi olayların bilinmeyen yönlerini, çeşitli yerlerin maddi ve manevi kültür değerlerini açıklayan değerli bilgi kaynakları sayılırlar.

Batı'da Marko Polo, Macellan, Kolomb gibi ünlü seyyahlar vasıtası ile önemli bilgiler edinilmiştir. Türk Edebiyatında da, seyahatnâme denildiğinde akla ilk gelen isim olan Evliya Çelebi ve eseri, bu sahada derin bir hazine sayılır.

Türkler ve Türk coğrafyası hakkında bilgiler veren bazı önemli seyahatnâme-

* Yard. Doç. Dr.; U.Ü. Necatibey Eğitim Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Eğt. Böl. Öğretim Üyesi

ler bulunmaktadır. Çoğu yabancı seyyah ve âlimlere ait olan bu kaynaklardan bazıları şunlardır:

Türklerin Avrupa ile temaslarının başlaması, Hun imparatoru Atilla zamanındadır. Rom tarafından 448 yılında Atilla'ya gönderilen elçiler heyetindeki tarihçi *Priskos*, bu seyahatla ilgili gözlemlerini eserinde yansıtır.

568 yılında *Kilikyalı Zemerkhos*, çağının Bizans İmparatoru II. Justinianus'un görevlendirmesiyle, Göktürk hükümdarlığına elçi olarak gider, Türk ülkesiyle ilgili gözlemlerini yazar.

Orta Asya Türklüğü hakkında önemli bir kaynak da, Çinli budist rahibi *Huan-dzang*'dır. O'nun 645 yılında sona eren İç Asya ve Hind yarımadası seyahatlerini anlatan eserinde, türklük âlemi geniş boyutlarla anlatılmıştır.

İslam kültür ve medeniyet tarihinin önemli isimlerinden biri olan *İbn Fadlan*, halife Al-Muktadir'in 921 yılında Bağdat'tan gönderdiği bir elçilik heyetinde görevli olarak; Rey, Nişabur, Marv, Buharâ ve Harezim yörelerini gezer. Gözlemlerini *Risâla* (Rıhlâ) adlı eserinde toplar.

Anadolu'yu gezdikten sonra Kırım'dan Deşt-i Kıpçak (Güney Rusya) taraflarına geçen ünlü bilgin *İbn Batuta* (1304-1369); Harezim, Mâverâünnehir, Horasan ve Afganistan'ı gezer. Kısaca Rıhlâ (Seyahatnâme) diye bilinen *Tuhfat al-nuzzâr fi Garaib al-Amsâl ve Acaib al-Asfar* adlı eserinde, İslam âlemine — bu arada türklüğe — ait geniş bilgiler verir. Bu eser, 14. yüzyılın ilk yarısında yazılmış önemli bir folklor ve etnoğrafya kaynağı sayılmaktadır.

Ortaçağın bütün dünyada en büyük âlimlerinden biri olan *Birûnî* (973-1051), *Kitab al-Saydana* adlı eserinde çocukluğunun geçtiği Türk ülkeleri hakkında bilgiler verir. Ayrıca O'nun *Tahdid* 'inde Kuzey Asya hakkında bilgiler bulunmaktadır.

Avrupa'da Castilla kralı Enrique'in mabeyncisi Clavijo (öl.1412), *Timur devrinde Cadiz'den Semerkand'a Seyahat* adlı eserinde çeşitli Türk şehirleri hakkında bilgiler aktarır. Bu arada Venedikli Marko Polo'nun eseri kayda değerdir.

Hind-Türk devletinin kurucusu *Muhammed Babur* (1483-1530), çocukluk yıllarından, son senelerine kadar hayatını anlatan *Baburnâme* adlı hatıratında dolaylı olarak gezdiği, gördüğü yerleri anlatır.

Seyahatleri ile ünlü Türk denizcisi *Seydi Ali Reis*, (? - 1562) Hindistan'dan Bağdat'a dönüşünde, yolu üzerinde gördüğü ülkeleri *Mir'at-al-Memalik* adlı eserinde tanıtır.

Üzerinde birçok çalışmalar yapılmış olan Evliya Çelebi Seyahatnâmesi gibi muazzam bir esere sahip olan edebiyatımız, Tanzimattan sonra bu alanda önemli eserlere sahip olmuştur. (İlk örnekler olması bakımından Ahmet Mithat Efendi'nin Avrupa'da bir Cevlân-1891, Direktör Ali Bey'in Seyahat Journalı-1897, Cenab Şehabeddin'in Hac Yolunda-1909, Avrupa Mektupları-1919, Falih Rıfkı Atay'ın Deniz Aşırı-1931, Taymis Kıyıları-1934 gibi eserleri anılabilir).

Busbecq, Lady Montagu, Chateaubriand, Julia Pardoe, Moltke, Charles Texier gibi isimler ise, Osmanlı ülkesindeki gözlemlerini mektup, seyahatnâme, hatıra gibi çeşitli edebi vasıtalarla ifade etmişlerdir.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Orta Asya'ya yapılan seyahatlerin ve bunlara ait eserlerin çoğaldığı görülmektedir. Bunların içinde Orta Asya Türklüğü hakkında eserlerinde geniş bilgiler veren ünlü Türkolog Macar asıllı *Prof. Auminius Vambery* (1831/32?-1913) önemli bir isim olarak karşımıza çıkar. Reşid Efendi

takma adıyla ve derviş hüviyetiyle Orta Asya'da geniş bir coğrafya üzerinde gezmiş olan Prof. Vambery, gezi notlarını *Travels in Central Asia* (London, 1864), *Reise in Mittelassien* (Leipzig 1865)... gibi çeşitli dillerde ve tarihlerde yayımlamıştır¹.

Ünlü Türkolog Prof. Wilhelm Bartold'un (1861-1932) Türkistan'a yaptığı seyahatlere ilişkin eserleri, bu konuda müstesna bir yer tutar. Türk kültür tarihi için önemli çalışmalar yapmış olan Bartold'un, Türkistan'a ait bazı eserleri dilimize çevrilmiştir².

19. yüzyılda Orta Asya'da yapılan incelemeleri kapsayan bir seyahatnâme de, Amerikalı seyyah Dr. Eugene Schuyler'e ait "*Turkistan-Notes of Journey in Russian Turkistan-Khokand-Bukhara and Kuidja* adlı eserdir. Bu seyahatname, Schuyler'in 3 Mart 1873 tarihinde Rusya'nın Petersburg şehrinde başlattığı seyahatindeki inceleme ve gözlemlerini ihtiva etmektedir³.

Bu seyahatnâme aslına sadık kalınarak, 1877 (h. 1294) yılında Heybeliada Mekteb-i Bahriyye-i Şahane İngilizce öğretmenini sağkoleğası Ahmet Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve arap harfleriyle, Basiret gazetesi matbaasında basılmıştır. İngilizce orijinalinde bulunan ve karakalemle çizilerek klişeleştirilmiş bazı açıklayıcı resimler, eserin arap harfli tercümesine de aynen alınmış fakat orijinalin sonunda bulunan seyahate ait harita tercüme konulmamıştır⁴.

Yaptığımız araştırmalar sonucu, bu seyahatnâme hakkında üç ayrı kayda rastladık:

a. Pertev Naili Boratav: İslam Ansiklopedisi'nin 6. cilt 861. sayfasındaki "Korkut Ata" maddesinde (Dede Korkut hakkında)"... Musavver Türkistan Tarih ve Seyahatnâmesi adı ile eserin mukkaddimesine göre, amerikalı seyyah Schiller (.) in kitabından Türkçeye çevrilmiş ve 1294 (h) de İstanbul'da basılmış olan kitapta bilgi verilmiştir; aynı eserde türbenin henüz harap olmadan evvelki hâli ile, resmi de derc edilmiştir" şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Boratav tarafından soru işareti ile şüpheli verilen yanlışlık, daha sonra Orhan Şaik Gökyay tarafından (-b- şıkında da belirteceğimiz gibi) düzeltilmiştir.

b. Orhan Şaik Gökyay: Dedem Korkut'un Kitabı (İst., 1973) adlı eserinin CXVI, CXXI. ve CXXIV. sayfalarında bu seyahatnâmeye değinmiş, CXXIV. sayfadaki (5) no'lu dipnotta yukarıdaki yanlışlığı, "Pertev Naili Boratav'm İslam Ansiklopedisine yazdığı 'Korkut Ata' maddesinde bir soru işareti koyarak kim olduğunun bilinmediğini anlatmak istediği Eugene Schuyler, (1840-1890) bir Amerikan diplomatıdır. Moskova (1867) ve Petersburg (1867-1876) konsolosluklarında bulunmuştur. 1873 yılında Orta Asya'ya yaptığı seyahatin gözlemlerini 'Turkistan...' adlı iki ciltlik eserinde toplamıştır. Kitap taşıdığı önem dolayısıyla bir çok defalar basılmış-

1 Bartold ve eserleri hakkında şu kaynaklara başvurulabilir:

a. II. Abdülhamid ve Dönemi: Dr. Mim Kemal Öke, İst., 1983.

b. Sahte Derviş: Cemal Kutay, İst., 1970.

c. Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler: Prof. Hikmet Tanyu, İst., 1977.

2 Bknz: Türkistan Bibliyografyası- A. Şekür Turan, Ank. 1972.

3 Schuyler, Dr. Eugene, Turkistan-Notes of Journey in Russian Turkistan... (Turkistan-London-New-York, Scribner, Armstrong 1877, iki cilt, 2. baskı: Geoffrey E. Wheeler, London Routledge-New York Praeger, 1966). Milli Kütüphane Kayıt No: 1968 A 1020 910.4 ve 915.84.

4 Musavver Türkistan Tarih ve Seyahatnâmesi, Basiret gazetesi mat. İst., 1294 (hicri).

tır" biçiminde düzeltilmiştir. Ancak her iki yazar da Dede Korkut hakkında seyahatnâmenin önsözünde bilgi verildiği yanılgısına düşmüşlerdir. Sözkonusu bilgiler, eserin 83. sayfasında, asıl metin içinde yer almıştır.

c. Hüseyin Namık Orkun: Türkçülüğün Tarihi (Ank., 1977, 2. baskı, sayfa: 55) adlı eserinde "1293 senesinde Hiva Seyahatnâme ve Tarihi adıyla İngilizceden Bahriye Mektebi İngilizce muallimi Ahmet Efendi'nin tercüme ettiği eseri ve bir sene sonra da yine aynı zatın Musavver Türkistan Tarih ve Seyahatnâmesi adlı dilimize çevirdiği iki mühim kitabı da ehemmiyetle kaydetmek gerekir" diyerek eserin önemine değinmektedir.

Seyahatnâmenin özel kitaplığımızdaki arap harfli tercümesinde, orijinalinde yer alan Hokand ve Hive taraflarını anlatan bölümler bulunmamaktadır. Ahmed Efendi'nin tercümesi ile İngilizce aslını karşılaştırarak 247 daktilo sayfası halinde (Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden öğrencilerimiz Abdullah Gök ve Tamer Karaömerlioğlu ile birlikte) yeni harflere çevirdiğimiz bu seyahatnâmenin Türkçeye çevrilmemiş son 200 sayfasının da, dilimize kazandırılmasının gerekliliğine inanmaktayız.

Seyahatnâmenin çeşitli bölümlerinde Türk kültür ve edebiyatı açısından dikkat çeken hususları başlıca şu noktalarda toplayabiliriz:

I- İnsan ve Toplum: Orta Asya Türklerinin çoğu müslümandırlar, başlarını traş ederler. Çoğu sakalıdır. Çakır bezden gömlek giyerler. Zenginlerin giysileri kadife ve ipekli kumaştan olup sıрма işlemelidir. Koyun postundan yapılmış kalpak giyerler. Kırgız kadın ve kızlarının giysileri ipekli ve çok süslü olup, başlarına ince, uzunca bir tülbent sararlar. Kadınları gayet güzeldir. Ekserisi yün bükme ve bez dokumakla uğraşırlar. Erkekler gibi hayvanlara bakmak ve düşmanı defetmek gibi görevleri de vardır. Kız ve erkek çocuklar anne ve babalarının giyimine benzer görünüştedirler. Hayvancılık esas geçim kaynağı olduğundan güzel ve sulak mer'aları yerleşim alanları olarak kullanırlar.

Zer tabir ettikleri darıdan yapılan bir ekmeğin yerler. Günün her saatinde çay içmek âdettir. Çay yaprakları, alet ile sıkıştırılıp tuğla biçimine getirilir. Buna tuğla çayı denir. Bu işlem, çayın kokusunun kaçmaması için yapılır. Bu çayı bulamayanlar kısırak sütüyle, bir nevi ottan yaptıkları meşrubata *kımız* adını verirler. Bunun lezzeti ekşice ise de, içmesi gayet güzel olup sıcaklarda insanın vücuduna bir serinlik verdiği gibi vücudu besleyici olduğundan çok sevilir. Bundan başka darıdan bir bira yaparlar ki, içildiğinde insanın başına bir sersemlik gelir. Ama, İslâm dinine çok bağlı olduklarından bu tür şeyler mübah sayılmaz.

İslâmî akıdelerden asla taviz vermezler, ancak hariçten gelen bir Hıristiyanı bile Tanrı misafiri olarak pek ziyade riayet ve hürmet ederler. Misafiri çadırlarında ağırladıklarında, yiyecek-içecek neleri varsa ikram ederler. Orta Asya Türklerinin cümlesi mümtaz ve konuşkan insanlar olup, sohbetlerine doyum olmaz. Özleri ve sözleri bir olduğundan, kendilerine söylenen her şeye inanırlar⁵. Ticari hususlarda aldatmak ve yalan söylemek gibi şeyler bilmezler. İhtiyarlarına çok hürmet gösterirler, muhtaç ise bakarlar. Reislerine ise son derecede riayet ederler.

5 Bu konuda Vambery de aynı hükümlere varmış, hatta sahte derviş olarak gezerken, Türklerin kendisine gösterdiği büyük konukseverlik ve hürmetten dolayı, vicdan azabı çektiğini belirtmiştir (Kutay, a.g.e., s. 19).

Müziği sevdiklerinden boş kaldıklarında, daima şarkı ve gazel söylemekle vakit geçirirler. Çalgıları; berbad, davul, dümbelek ve zurnadan ibarettir. Saha ve ovalarda kadınların yüzleri açık olup, şehir ve kasabalarda oturan sair İslam kadınları kadar bunlar titiz değildir. Kadınların, erkeklerine riayetleri pek ziyadedir. Kocasından bahsetmek isteyen kadın, *ağa* kelimesini kullanır.

II- Adet ve An'aneler: Bunlar arasında sünnet ve evlendirme düğünleri, o aileden birinin ölümünün hemen ardından yapılır. Bunun sebebi; mütevaffanın acısını, düğün-dernek eğlencesi ile azaltmak isteğidir. Sünnet düğünlerinde, Anadolu'daki gibi gelenlere ziyafet verip at yarışları ve pehlivan güreşleri düzenlenir. At yarışlarında kazanan, ortaya konan ödülü alır, kaybeden ziyafet verir. Yarış mesafesi yüz mildir. Bu düğünlerde bazan erkek elbiseleri giymiş genç kızların da at yarışlarına katıldıkları görülür. Hayvanların üzerinde palan ve semer bulunmaz. At üzerinde oynanan oyunlardan çok sevilen biri şöyledir: Süvarilerden biri, elinde tuttuğu avlağı, diğer atlılardan kaçırmağa çalışır. Avlağı ele geçiren oyunu kazanır. Buna *bayga-baıga* derler. Kökü çok eskilere giden bir diğer oyun da zıfak usulü veya a'lâka yarışı denen bir seçme usulüdür. Gelinlik çağa gelmiş kızın biri, gayet dinç bir ata binip elindeki eşyayı almak isteyen bir grup genç arasından savuşmak ister. Atlı delikanlılardan herhangi biri atıyla kızı yakalar, eşyayı kaparsa; kız ona nikâhlanır. Ama kız, atını hızla koşturduğunda, arkasından kendini yakalayan genci sevmiyorsa, elinde bulunan kamçı ile vurma ve reddetme hakkına sahiptir. Delikanlıyı severse, onun adına sıçrayıp meclise döner. Hemen orada nikâh kıyılır.

Oğlan evinin, kız tarafından alması gereken akçe veya eşyaya *cehez* derler. Her iki tarafın muvafakati alınınca hazır bulunanlar, hep ağızdan gelinin ismet ve iffeti hakkında şarkı ve gazeller okurlar. Buna karşılık delikanlılar, güveyi adayının kahramanlığını, yiğitliğini yine gazellerle ifade ederler. Gelinin çadırında yakınları toplanıp cemaat tarafından nikâh kıyılır. Namaz kılan güvey, arkadaşları tarafından ite kaka çadırın içine yuvarlanır. Bunlar arasında, oğlanın kız kaçırması âdeti de pek makbuldür. Gelin olan kızın yüzünde telli-pullu bir duvak olup, güvey içeri girdiğinde kıza bir hediye vererek duvağı açar.

III. Korkut Ata Türbesi: Siriderya havalisinde, Karamacı köyü yakınlarında, büyük bir Kırgız kabristanı bulunmaktadır. Furkan civarındaki büyük bir mezarlıkta da, üzeri kubbeli bir türbe olup ahalinin rivayetine bakılırsa bunun, bu taraflarda gayet meşhur olan ve keramet ehlerinden sayılan Korkut Ata hazretlerine ait olduğu anlaşılır⁶. Bu Korkut Ata, on dört kadem uzunluğunda, rıza-ı Haktan başka dileği olmayan, imanlı bir kul imiş. Bir gece rüyasında bazı adamların bir mezar kazdıklarını görür. 'Bu kimin mezarıdır?' diye sorduğunda; 'Korkut Ata'nındır' cevabını alır. Korkut Ata, daha uzun zamanlar ibadet etmeyi arzuladığından ölmek istemez. Kalıp Hind'e göç eder. Orada da aynı rüyayı görür. Yine hareketle arzın merkezi sayılan Siri Derya sahilinde bir yere yerleşir. Rüya tekrarlanır. Kurtulmanın imkânsız olduğunu gören Korkut Ata, seccadesini sarar ve yıllarca namaz kıldıktan sonra, nihayet yüz yaşında vefat eder. Halk büyük bir saygı ile Korkut Ata'yı defneder ve mezarı türbe haline dönüştürür.

6 Seyahatnamenin bu bölümünde tercüman Ahmet Efendi not düşerek: Korkut Ata'nın Kırgız ve Türkmenler arasında çok meşhur olduğunu ve kendisine ermiş mertebesinde saygı gösterildiğini belirtir.

IV- Taşkent ve Ahmet Yesevî Türbesi: Taşkent dolaylarına gelen seyyahın dikatini ilk çeken, Hoca Ahmet Yesevî'nin türbesi olmuştur. Timurlenk'in 1397 yılında ikinci zevcesi Tükle Banu'yu almak üzere Taşkent'e geldiğinde Ahmet Yesevî'nin türbesini ve yanındaki camii yaptırdığını kaydeden seyyah, Yesevî hakkında şu bilgileri verir: "Bu şeyh Ahmet Yesevî, Kırgızlar arasında pek mukaddes olan Câhidiyye tarikatının piri olup, zaman-ı hayatlarında hayli kerameti müşahede olunduğu cihetle (...) kabirleri üzerinde de mükemmel bir türbe inşa olunmuştur. Gayet müzeyyen olan bu türbenin yanındaki camii, somaki taşlardan yapılmış olup mihrap ve mimberi dahi pek güzel surette oymalı yazılar, ayet ve hadislerle müzeyyendir."

19. yüzyıl Taşkent'i hakkında geniş bilgiler veren seyyah, yöredeki Türk evlerinde bulunan halı ve kilimlerin güzelliğini, duvarlarda asılı duran çeşitli kama, tüfek, kılıç gibi silahların büyüleyiciliğini anlatır. Taşkent'in doğusundaki Binağaç bahçesinde, ihtişamlı ziyafetler verilerek yağlı güreş yapılması ve at yarışları düzenlenmesi eski bir Türk an'anesi olarak kaydedilir.

V- Özbekler: Özbeklerin geçmişi ve buldukları durum hakkında bilgi veren seyyah, bunların Taciklerle iyi geçinemediklerini söyler. Bu geçimsizlikle ilgili olarak yörede bir halk hikâyesi anlatılır: 'Çin dahilinde Hotin isimli beldede zengin bir ailenin çok güzel, Şirin adında bir kızı vardır. Bu kızın Ferhat adlı bir Özbek ve bir de Tacik, iki âşığı vardır. Kız, iffet ve ismet sahibi olduğundan bu iki âşığının da kalbini kırmak istemez, fakat ikisine birden vuslat da muhal olduğundan Seyhun nehri civarındaki ovaları sulamak için orada engel olarak bulunan bir dağı kim yarıp suyu akıtırsa, ona varacağını bildirir. Ferhad, aşkının ateşiyle hemen dağı kazmaya başlar. Tacik delikanlı ise, akşamdan bol miktarda kamış toplayarak deste deste şehrin önündeki ovaya bir güzelce serer. Sabah olduğunda güneşin doğmasıyla bu kamışların parlamasından büyük bir nehir görüntüsü hasıl olur. Tacik âşık 'suyu akıttım' diye Şirin'e haber gönderir, bunlar birbirleriyle nikâhlanırlar. Sevgilisinin başkasına vardığını duyan Ferhat, oracıkta canına kıyar. Yöre halkı, halen mevcut olan Bigavat adındaki su kanalının Ferhat tarafından açıldığına inanır. Özbekler sık sık bu hikâyeyi anlatarak Taciklerin hilebâz olduklarını iddia ederler.

Bir Türk evinde misafir kalan seyyah, evde gördüklerini, Türklerin âdet ve an'anelerini anlatır: Ev düzeni Anadolu'daki gibidir. Misafire en güzel, en ferah oda ayrılır. Kapılarda, pencerelerde oymacılık sanatının en güzel örnekleri vardır. Duvarlarda çeşitli bitki ve hayvan motifleri ile bezeli kilimler vardır. Odaların tavanları ile kirişleri arasında bir çeşit söğüt tahtasından yapılmış, sarı boya ve yaldızla süslenmiş bir bölme vardır. Selamlık ve haremdeki odaların çoğunda abdest almak için delikli taş ve yanında musluklu küp vardır.

Yemek zamanı yere sofraya bezi (desderhan) yayılıp, sini içinde çeşitli yemekler sunulur. Ekmekler gayet ince, pide veya yufka biçimindedir. Badem şurubu, kaynamış bal ve gül tatlısı özel yiyeceklerdir.

Erkekler çapan entariyi andırır bir giysi giyerler. Bellerine bağladıkları kuşak içinde çakı, tarak ve son derece güzel işlenmiş para keseleri bulundururlar. Başlarındaki takkenin üzerinde kırk kere sarılarak yapılan sarık bulunur. Sarığın sarılması çok güç olup, bir ucu sol omuzun üzerinden sarkıtılır.

Orta Asya Türkleri, günlük işlerinin dışında, ara sıra dostlarıyla mesire yerlerine giderek çalgı çalıp, köçek oynatmakla vakit geçirirler. Çocukların oyun oynaması, makbul değildir. Onlar genellikle aşık tabir edilen kemik parçasıyla, sıralan-

miş olan diğer kemikleri vurmaktan ibaret olan bu oyunu çok severler. Kız çocukları ise, bir takım parçalardan kukla yaparlar ve çeşitli oyunlar oynarlar. İlkbaharda bir takım güreşler düzenlenir, ahalinin başlıca eğlencesi bu oyunlardır. Ava çıkanlar, şahin ve kartal besleyip ava alıştırmalar.

Pek değişmeden tekrarlanan türkülerini, iki telli tanbura eşliğinde okurlar. Âşıkların söyledikleri beyitleri saatlerce dinlerler. Akşam üzeri pazarda dükkânlar kapandıktan sonra, sekiz on kişi bir yerde toplanıp bir tanbura ve tef eşliğinde çalıp söylerler. Taşkentlilerin başlıca müzik aleti *dutara* veya *sitare* denilen sazdır. Bu, üç telli, keman gibi yay ile çalınan bir alettir. Bunun dört tellisine çift-nare derler.

Orta Asya'da, dini tesirlerle kadınların erkekler önünde oynaması yasak sayılır. Bu yüzden yöre halkının *beçe* dediği genç erkek çocuklar, meclislerde belirli kurallar içinde dans ederler. Bu oyuncuların yaşı geçginleşince; para tutabilmiş olanlar tüccarlık, bazıları da çayhane işletmeciliği yaparlar.

Taşkentlilerde hamile bir kadın, erkek çocuk doğduğunda, hemen kendisine bildirilmez. Ananın, erkek çocuk sevinci karşısında o anda zor durumda kalacağı düşünülür. Erkek çocuk doğmuş bir odanın kapısına bir koyun kemiği asılır. Çocuk kız ise, kapıya bir kukla asılır. Çocuk doğduktan sonra odasında dokuz gün ve gece mum yakılır. Kırk gün evden dışarı çıkarılmaz. Erkek çocuklar, yedi yaşlarına geldiklerinde sünnet edilirler. Toy denilen sünnet törenlerinde, çocuğun ailesi mükellef ziyafetler çeker. Sünnet olacak çocuğun arkadaşları, başlarına külahlar giyip ellerinde ağaç kılıçlarıyla sünnet evine gidip, çeşitli eğlencelerle sünnet olacak çocuğu gezdirirler. Çocuğa en güzel elbiseleri giydirilir. Bu arada yine eğlenceler düzenlenir, hokkabazlar marifetlerini sergilerler. Hatırlı misafirler, sünnet yatağının kenarına otururlar.

Bir erkek çocuk onbeş veya onaltı yaşına geldiğinde, ebeveyni tarafından izdivacı için, kız aranmağa başlanır. Aranan gelin adayını bulununca, oğlan babası, kız tarafına giderek anlaşma zemini arar. Anlaşma olduğu takdirde *cehez* ve oğlan tarafından verilecek ağırlık (*kalım*) kararlaştırılır. Kız tarafının rızası alındığında, mukavele olunan kalım ile birlikte, güveyinin hediyeleri gönderilir. Dokuz sayısı Taşkentlilerce kutlu bilindiğinden verilecek akçeler, hep dokuzlu rakamlardır. Gelin tarafında düzenlenen bir eğlence, oğlan evindeki ile aynı gecede yapılır. Gelin ile güveyi nikâhta bulunmayıp yerlerine akrabalarından birer vekil gönderirler. Bundan sonra, güveyi, gelin odasına gittiği zaman, kapıda olan kadının bahşişini vermedikçe içeri salınmaz. Damat adayını, içeri girdiğinde gelin, otuz-kırk kadının arasında olduğundan onu hemen seçmesi gerekir. Ertesi gün, o haneye mensup kadınlar hediyelerini alıp dönerler. Erkekler ise selamlıkta yemek yiyip eğlendikten sonra, hediyelerini alarak dağılırlar. Düğün evinde sabaha kadar meş'aleler yakılarak eğlenceler düzenlenir.

Seyahatnâme'nin bundan sonraki bölümünde Orta Asya'da yaşanan büyük kolera afetlerine değinen seyyah, oradaki Türklerin bit ve pireyi, Ruslar gelinceye kadar bilmediklerini ve görmediklerini kaydeder.

Halktan biri vefat ettiğinde, gusul ve kefenleme işinden sonra, bir iki kadın müteveffanın hayatını yâd ile, feryad ederek cenazenin önu sıra kabristana kadar giderler. Ölünün mezarına onun eşyalarından birini koymak âdettir. Cenazenin sahiplerine defin günü *aş* tabir olunan hamurdan lokma gibi bir yemek verilir. Yedinci ve kırkinci günler ile, altıncı ay ve bir yıl tamamlandığında mevlit okutup, müteveffa-

yı anmak, hayırlı işler yapmak ihmal edilmez.

Daha sonra kitabında Orta Asya'daki tarikatlar, eğitim ve hukuk sistemi üzerinde duran seyyah; ticaret, sanayi ve esnaf teşkilatları üzerinde uzun bilgiler verir. İpekböcekçiliği ve ipekçilik sanatı üzerinde de ayrıntılı açıklamalar yapan Schuyler, çeşitli ölçü birimlerini anlatır; ticaret kervanlarının fonksiyonları hakkındaki gözlemlerini aktarır.

Seyahatnâme'nin elimizde bulunun eski yazı türkçe çevirisi, seyyahın Semerkand şehrinin tarihi, coğrafi ve siyasi yapısını anlatan bölümü ile sona ermektedir.

Bu seyahatnâmenin incelenmesiyle; çeşitli ve geniş topraklarda dağınık olarak yaşayan milletimizin kültür ortaklıklarına ait, açık ve somut deliller elde edilmiştir. Orta Asya türklüğünün kültürel yapısını aksettiren bir yabancı seyyahın — zaman zaman olumsuz tavrı da olmasına rağmen — oldukça objektif bakış açısı ile, esaret altında bile maddi-manevi değerlere sahip çıkışın canlı örneklerini sergilediğini görmekteyiz. Bu satırlarda, seyahatnâmeden aktarmaya çalıştığımız bir kaç âdet ve an'ane, hemen olduğu gibi günümüz Anadolu'sunda devam ettirilmektedir.

Türkoloji kongrelerinin de ortaya koyduğu gibi, değişik coğrafyalardaki insan topluluklarının folklorik ürünlerinin incelenmesi, değerlendirilmesi ve karşılaştırılması, kültür değerlerinin değişme ve gelişmelerinin izlenmesi için son derece önemlidir.